Pócsik Andrea

Bevezető gondolatok: Elképzelt nemzeti filmművészet egy egyetemközi projekt tükrében

Szerző

Pócsik Andrea filmtörténész, kultúrakutató. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Film-, Média- és Kultúraelmélet Doktori Programon végzett PhD-kutatásának témája a magyar filmtörténet romaábrázolása a kortárs kultúrakutatások tükrében. A doktori dolgozat átszerkesztett, kibővített formában 2017-ben jelent meg a Gondolat Kiadónál *Átkelések. A romaképkészítés (an)archeológiája* címmel. Társadalmi, kulturális és filmművészeti folyóiratokban publikál. 2011-ben alapította az egyetemi kurzusként is működő Romakép Műhelyt, amely közösségi filmklubként (a hallgatók bevonásával) minden tavasszal egy programsorozatot szentel a romák kortárs mozgóképes ábrázolásának. Egyetemi adjunktusként dolgozik a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Intézetében. Kezdeményezője és koordinátora a Magyar Filmtudományi Társaság keretében létrehozott Magyar Egyetemi Filmdíjnak. Főbb kutatási területei a médiaarcheológia és a kultúrakutatás.

<https://doi.org/10.31176/apertura.2021.16.4.1>

Bevezető gondolatok: Elképzelt nemzeti filmművészet egy egyetemközi projekt tükrében

„mert örül, hogy lát ma itt
fehérek közt egy európaít.”
(József Attila) ^[1]

Ezt a mottót nemcsak tartalma miatt választottam. Megidézem vele egy hely szellemét: az alábbi felsőoktatási projekt gyökereit ugyanis a Füzi Izabella és Török Ervin által szervezett „slow konferencián” kell keresnünk 2018-ban. ^[2] Ez formájában, tartalmában volt különleges: hagyott időt a gondolkodásra, és hosszú évek óta először volt képes megszólítani a magyar filmtudomány tagjait, kezdeményezte a Magyar Filmtudományi Társaság létrehozását. Mindezt a szegedi bölcsészkarban abban a termében, ahol a költő festménye ki van állítva.

A Magyar Egyetemi Filmdíj vállaltan egy európai filmtudományi network kezdeményezését vette át, „honosította” többféle értelemben. ^[3] Ebben a bevezetőben nem ennek a folyamatnak a bemutatását végzem el. Ezt kis részben megtettem egy korábbi írásomban (Pócsik 2021), másrészt Győri Zsolt kimerítően, összefüggésekbe ágyazva végzi el ezt a feladatot jelen szám másik írásában. Ugyancsak nem tartom feladatommak a kiválasztott filmek alapján elemezni az első év tanulságait, hiszen a témának szentelték ezt a számot az *Apertúra* szerkesztői, sok kiváló szerző (kutatók és egyetemi hallgatók) írásainak közlésével.

Sokkal inkább szeretnék valamiféle átfogó áttekintést nyújtani ennek a – joggal mondhatjuk – egyedülálló felsőoktatási projektnek az elméleti, társadalmi háttéréről. Felvetéseimet inkább szánom gondolatébresztőnek, felhívásnak (akár közös) tovább gondolásra, semmiképp nem szeretném magam a téma alapos kutatása utáni állapotban feltüntetni.

Amint a címben jeleztem, utalva egyben Benedict Anderson alapművére a nemzetek konstrukciójáról, elképzelt közösségekként való meghatározásáról, a „nemzeti filmművészet” mibenlétéről, lehetséges megközelítéseiről fogok kérdéseket megfogalmazni. Mindeközben természetesen érintem a fenti kezdeményezés lényegi vonásait: nevezetesen a kritikai filmtudomány és az alakulóban lévő kritikai filmoktatás kihívásait, az európaiság és transznacionalizmus értelmezését a magyarságtudat és nemzetfogalom mellé állítva, azaz akortárs magyar (film) helyét az európai (mozi)ban, a projekt módszertani újításait, amelyek akritikai megközelítésre és a kooperatív versengésre épülnek, zárásként pedig a létrejöttégyetemközi hálózat szimbolikus és valós társadalmi jelentőségére hívom fel a figyelmet.

A kortárs magyar filmről való gondolkodás kiindulópontjaként legelőször a nemzeti filmművészet értelmezését kell szemügyre vennünk. A magyar nyelvű szakirodalomban átfogó elemzéseket ebben a témában egy húsz éves közlésben találunk: a *Metropolis* folyóirat 2001/1-es számában.

A filmtörténetírás vizsgálati területének kitágításával egyre jobban megkérdőjeleződik a nemzeti felosztás jogossága. Ennek ellenére megfigyelhető, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek óta az egyetemes filmtörténetek helyett egyre inkább az egyes korszakokra vagy egyes országok filmjeire koncentrááló munkák dominánsak. Bár napjainkban több újfajta megközelítési móddal is találkozhatunk (egyes műfajokat, egyes kisebbségek filmjeit vizsgáló munkák, stb.), a ma megjelenő filmtörténeti munkák jelentős részét is a nemzeti filmtörténetek, vagy azok egyes korszakainak leírásai teszik ki. Ezen munkák jó része azonban nem térhet ki a nemzeti filmtörténetírás által felvetett elméleti problémák tárgyalása elől. A *nemzeti* fogalmában olyan társadalmi-politikai absztrakcióra bukkanunk, amelynek meghatározása elsősorban a filozófia, a politikaelmélet és a történettudomány feladata. (...) A nemzet fogalma tehát gyűjtőfogalom, s bizonyos meghatározott és minőségileg elkülöníthető csoportot, halmazt jelöl. Talán többet is a pusztán halmaznál, hiszen a nemzet fogalma történetet és e történeten belül kulturális kontinuitást és nyelvi determináltságot implikál. (Vajdovich [Zrínyifalvi 2001])

Valójában ez alapján a kulturális kontinuitás és nyelvi determináltság alapján szerveződnek mindazok a „magyar” halmazt kijelölő filmtörténeti munkák, amelyek a kortárs film vizsgálatának témájában azóta is születtek. (A kortárs meghatározás problémakörére itt nem térek ki.) Az egyik legfontosabb ösztönzést alighanem a debreceni ZOOM konferenciák, majd konkrét eredményeket a filmelemzés területén az ott elhangzó előadások anyagából szerkesztett kötetek jelentették. [4] Ugyanezen szerzők tollából születtek máshol is írások, amelyek a kortárs magyar filmet különféle megközelítésekben, helyenként más nemzeti filmművészetek hasonló témájú, műfajú alkotásaival hasonlították össze. „Önmagában” ritkán kerül vizsgálat alá a hagyományos filmtörténetírás kategóriái szerint a kortárs magyar film (stílusirányzatok, nemzedékek, iskolák), az, hogy ennek mi is az oka pontosan, behatóbb elemzést érdemelne. Lehetséges, ehhez nagyobb időtávlatú rálátás szükséges, vagy éppenséggel ilyenfajta rendszerező jellegű megközelítések már idejétmúltak. Némileg ennek ellentmondva, fontos átfogó elemzés a dokumentumfilm-készítésről született [

Stöhr Lóránt a közelmúltban lezajlott paradigmaváltást elemezte, helyezte nemzetközi kontextusba (Stöhr 2019).

Az *Apertúra*ban néhány éve megjelent recenziósorozat a magyar filmes könyvekről is tanulságos lehet. Itt egyetlen megjelenés szerepel, amely kortárs filmmel foglalkozik, a maszkulinitás ábrázolásával (angol nyelven) (Kalmár 2019), ez magyarul is világot látott egy évvel korábban.

Meg kell említenünk itt Varga Balázs kutatásait, amelyek nem forma- vagy műfajtörténetre irányulnak, hanem az intézményes átalakulásra, a fesztiválszereplésekre és azok hatásaira. A filmművészet ilyen jellegű, gazdasági-társadalmi megközelítése hiánypótló a magyar filmtudományban. A Színház- és Filmművészeti Egyetem, az ELTE Film-, Média és Kultúraelméleti Doktori Programján is folyamatban vannak olyan kutatások, amelyek a kortárs magyar filmre irányulnak, itt is erőteljes a kulturális értelmezés, kritikai megközelítés.

A Magyar Egyetemi Filmdíj projektjében a „nemzeti” kétféle módon is megjelenik. A résztvevő egyetemek között találhatunk határon túliakat, a Sapientia Erdélyi Tudományegyetem kolozsvári és marosvásárhelyi tanszékeiről. (További kiterjesztés, határon túli magyar nyelvű egyetemi csoportok, roma szakkollégiumok bevonása tervben van.) Másrészt a zsűrizendő filmek egy adott év magyar filmterméséből válogatva leképezik a „nemzeti filmtermést”.

Ha mindezt az Európai Egyetemi Filmdíj mellé helyezzük, egyértelmű a párhuzam: az európaiság mellett a magyarságtudaton, a transznacionális helyett a nemzeten lehet nagyobb hangsúly. Természetesen nem ilyen direkt módon, hanem áttételesen, a geopolitikai helyzetre, a helyi akut társadalmi kérdésekre reflektálva és nélkülözve mindennemű nacionalista, azaz a magyarságot bármilyen szempontból előbbre helyező, más nemzetek ellen irányuló felhangot. Hiszen épp ez a projekt lényege: olyan nyitott, az európai értékrendet képviselő szemléletre tanítson ezeken a filmekken keresztül, amelyre a mai Magyarországon égető szükség van.

Az utóbbi évek mértékadó szociológiai, politológiai kutatásai, publikációi sötét képet festenek társadalmunk nagyrészt „felülről irányított” értékrendjéről. Egy 2018-as európai parlamenti jelentés szerint Magyarország folyamatosan megsérti az uniós értékeket. ^[5] Az emberi jogok sárba tiprása a különféle intézkedésekkel, de leginkább az egyes sérülékeny csoportok („migránsok”, „Soros-szervezetek”, romák, melegek) elleni gyűlöletpropaganda, felmérhetetlen károkat okoz (Gerő-Sík 2020).

A változó Európában Magyarország helye is változik. Miért is fontos ez a folyamat a filmművészet esetében? Az emberi sorsok ábrázolása megközelítéstől függetlenül nem nélkülözheti a társadalmi hátteret, kiszakíthatatlan abból a mikro- és makrokörnyezetből, amely meghatározza jellemző történeteit. A „kritikai” jelző részben ezt hivatott jelölni: az elemzések kérdéseket tesznek fel az akut társadalmi problémák ábrázolási módjáról. Meghózzá oly módon, hogy folyamatosan kitérnek a környezet sajátosságaira. A kulturális értelmezés szempontrendszerébe tágabb: a formai, műfaji sajátosságokat nem elhanyagolva igyekszik felfejteni olyan összefüggéseket, amelyek visszavezethetők szociológiai, antropológiai adottságokra. Egy konkrét példán keresztül talán

érthetőbb, hogyan is kerül ezen szempontok közé, s bizonyos esetekben akár „fölé” a nemzeti vagy egy adott régióra jellemző, például a posztszocialista sajátosság. Az EUFA 2019-es szelekciójában szerepelt *Az Isten létezik és Petrunijának hívják* (Gospod postoi, imeto i' e Petrunija. Tona Strugar Mitevska, 2019) című, sokszoros (macedón, belga, francia, horvát, szlovén) koprodukcióban készült, mégis egyértelműen a balkáni (jugoszláv) filmes hagyományokat folytató film. A következő évben a *Corpus Christi* (Jan Komasa, 2020) francia-lengyel film került be a válogatásba. Mindkettő állam és egyház viszonyát vizsgálja egy marginálisnak számító individuum lázadásán keresztül. Elkerülhetetlen a saját társadalmi környezetünk tapasztalataival való összehasonlítás az ilyen esetekben: ez is módot ad a geokulturális adottságaink számbavételére.

Ezzel szoros kapcsolatban állnak a projekt módszertani sajátosságai. Ezek a filmelemző órák ugyanis sokkal nagyobb teret adnak az egyéni vélemények megfogalmazására. A filmek vitákra ösztönözhetnek, a helyes érvelés és a helyes filmelemzés gyakorlása (a hatás visszavezetése az audiovizuális textúrára) sokféle készséget fejleszt. Mindez kiegészül azzal, hogy a folyamat a filmfesztivál-zsűrizés „imitálása”. Az Európai Egyetemi Filmdíjról szóló tanulmánygyűjteményben több oktató []köztük én is []kiemelte ennek hasznosságát (Copier, Pitassio, Pócsik, Vallejo 2017). Az általam használt, az üzleti életből kölcsönzött fogalom, a kooperatív versengés, amely a hatékonyságot tisztességes módon növeli, nemcsak fejleszti az együttműködésre való készséget, a közös gondolkodást, a csapatmunkában való részvételt, hanem segít „úrrá lenni” az iskolarendszer jellegéből és helytelen pedagógiai módszerekből adódó negatív beidegződéseken, például a teljesítményorientált rivalizáláson, az egyéni érdek kizárólagos, mindenáron való érvényesítésén. (Ezeket a tapasztalatokat az EUFA kurzusokon résztvevő diákok körében szereztem. A mi módszerünkben a záró hamburgi workshopon való részvétel presztízst, kiváló szakmai és nyelvi gyakorlatot, kalandot jelentett. A filmelemzések azonban, amelyek a felkészülést jelentették, csapatmunkában zajlottak.)

Ez a szemlélet nem csak az egyetemi kurzusokon érvényesül. Mivel maga a network egyetemközi együttműködésen alapszik, nélkülözi azt a sok szempontból káros ellenségeskedést, akadémiai irigységet és féltékenységet, amely a legtöbb tudományterületet jellemzi, s amelyet a források elosztásával, kiváltságok gyakorlásával gyakran még mesterségesen gerjesztenek a fenntartók. A networköt igyekeztünk kezdetektől úgy szervezni, hogy a lehető legszínesebb legyen: találunk benne „klasszikus” filmelméleti és -történeti képzéseket (ELTE, PPKE, SZTE), művészképzéseket (Metropolitan Egyetem, MOME), tanárképzést (EKE), filmklubformát (DTE, Sapientia EMTE). Az intézmények jellegükben is különböznek, egyházi egyetem, tudományegyetemek, magánegyetemek egyaránt részt vesznek benne. És ily módon az oktatók kutatási területei, valamint a hallgatók szakmai háttere, érdeklődése sem egynemű, ami jelentősen befolyásolja a feldolgozás, elemzés módszerét.

Végül, de nem utolsósorban meg kell említenünk a szerveződés folyamatát és jellegét. Amint azt a cikk elején jeleztem, ez a projekt a Magyar Filmtudományi Társaság keretében jött létre, méghozzá a 2019-ben alapított Filmoktatás Módszertani Munkacsoport szervezésében. Az egyesületi forma biztosítja a függetlenséget, növeli az akadémiai életben a civil szervezetek

jelentőségét. Természetesen hátrányokkal is jár, leginkább a forrásokhoz való hozzájutás, a túlterhelt tagság motiválásának nehézségeivel. ^[6] Hosszabb távon azonban megéri: egy olyan országban, amelyet társadalomtudományi definíció szerint vezérdemokrácia, tapasztalataink alapján pedig erőteljes megosztottság jellemez, ilyen értékek ápolása tűnik célravezetőnek és jövőbe mutatónak.

Annál is inkább, mert vannak a magyar felsőoktatásban biztató jelek. Hogy csak egy közeli példát említsünk: az ELTE részvételével alakul egy Charm Európai Egyetemi Szövetség, amely a Torch program keretében kívánja támogatni az innovatív kezdeményezéseket. ^[7] Ha jól megnézzük, a Magyar Egyetemi Filmdíj olyan projekt, amely az ebben meghatározott irányelveknek megfelel: európai.

Jegyzetek

1. József Attila: *Thomas Mann üdvözlése* (1937)
2. A *Merre tart a mai magyar filmtudomány?* című konferencia Szegeden 2018. szeptember 14-15. között zajlott le. URL: <https://www.apertura.hu/konferencia2018/>
3. A program leírása itt található: <https://www.filmtudomanyitarsasag.hu/oktatas/magyar-egyetemi-filmdij/>.
4. 2012. május 4-6. ZOOM-1: Test és szubjektivitás a rendszerváltás utáni magyar filmben. Debrecen, MODEM (Főszerzők: Kalmár György és Győri Zsolt, DE Brit Kultúra Tanszék); 2014. december 12-13. ZOOM-2: Tér, hatalom és identitás viszonyai a magyar filmben. Debrecen, MODEM (Főszerzők: Kalmár György és Győri Zsolt, DE Angol Irodalom és Kultúra Tanszék); 2016. december 9-10. Zoom-3. Nemi és etnikai terek viszonyai a magyar filmben Debrecen, MODEM (Főszerző: Győri Zsolt, DE Angol Irodalom és Kultúra Tanszék)
5. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0250_EN.pdf
6. 2021-ben, a projekt működésének első évében a Nemzeti Filmalap indoklás nélkül elutasította a beadott pályázatot.
7. <https://www.elte.hu/content/elindulhat-a-torch-a-charm-eu-uj-egyuttmukodese.t21649>

Irodalomjegyzék

- Copier, Laura (2017): Between *Polderen* and Programming: A Teaching Report of the EUFA Project at Utrecht University. *Alphaville: Journal of Film and Screen Media*, 14 (2017. tavasz), 198–201. URL: www.alphavillejournal.com/Issue14/Dossier.pdf. ISSN: 2009-4078.
- Gerő Márton [Sík Endre (2020): The Moral Panic Button: Construction and Consequences. In Elzbieta M. Goździak; Izabella Main; Brigitte Suter (szerk.): *Europe and Refugee Response: A Crisis of Values?* London, Routledge, 2020. 39-58.
- Győri, Zsolt [Kalmár, György (szerk.) (2015): *Tér, hatalom és identitás viszonyai a magyar filmben*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Győri, Zsolt [Kalmár, György (szerk.) (2018): *Nemek és etnikumok terei a magyar filmben*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Kalmár György (2018): *A férfiaság alakzatai a rendszerváltás utáni magyar rendezői filmben*. Budapest, Gondolat.
- Pitassio, Francesco (2017): Showing, Seeing and Discussing: Or, How to Deal with European

Cinema by Looking at Contemporary Films and Asking Questions. *Alphaville: Journal of Film and Screen Media*, 14 (2017. tél), 186–189. URL: www.alphavillejournal.com/Issue14/Dossier.pdf. ISSN: 2009-4078.

- Pócsik, Andrea (2017): Playing a Film Festival Jury: Cooperative Competition in the Classroom. *Alphaville: Journal of Film and Screen Media*, 14 (2017. tél), 202–206. URL: www.alphavillejournal.com/Issue14/Dossier.pdf. ISSN: 2009-4078.
- Pócsik Andrea (2018): E-utópiák. Kritikai pedagógia, kultúrakutatás és netgeneráció. *Apertúra*, 2018. tél. URL: <https://www.apertura.hu/2018/tel/pocsik-e-utopiak-kritikai-pedagogia-kulturakutatas-es-netgeneracio/> DOI: 10.31176/apertura.2018.2.7
- Pócsik, Andrea (2021): Európaiság a (kritikai) filmoktatásban. *Europe and European Cinema at Times of Change*. Szerk. Győri Zsolt [Kalmár György. Debrecen, Debrecen University Press, 39-48.
- Stőhr Lóránt (2019): *Személyesség, jelenlét, narrativitás. Paradigmaváltás a kortárs magyar dokumentumfilmben*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Vajdovich Györgyi [Zrínyifalvi Gábor (2001): Bevezető a nemzeti filmtörténetek összeállításához. *Metropolis*, 2001/1.
- Vallejo, Aida (2017): Learning Jury Dynamics through Creative Pedagogy: Role-Playing at the European University Film Award. *Alphaville: Journal of Film and Screen Media*, 14 (2017. tél), 207–213. URL: www.alphavillejournal.com/Issue14/Dossier.pdf. ISSN: 2009-4078.

© Apertúra, 2021. nyár | www.apertura.hu

webcím: <https://www.apertura.hu/2021/nyar/pocsik-bevezeto-gondolatok-elkepzelt-nemzeti-filmmuveszet-egy-egyetemkozi-projekt-tukreben/>

<https://doi.org/10.31176/apertura.2021.16.4.1>